

GRUBERJEVA PALAČA IN VIRANTOVA HIŠA

Hišo v kateri je Arhiv RS so včasih imenovali Virantova hiša, danes pa jo vsi imenujejo po njenem načrtovalcu in graditelju Gabrijelu Gruberju – Gruberjeva palača.

Jezuit Gabrijel Gruber, rojen Dunajčan (1740), je prišel v Ljubljano na licejsko stolico za risanje, geometrijo, mehaniko in hidravliko, ki jo je s pomočjo kranjskih deželnih stanov ustanovila Kranjska kmetijska družba. Danes poznamo Gruberja predvsem kot načrtovalca in prvega graditelja kanala, ki odvaja visoke vode z Ljubljanskega barja. Gruber, pravi učenjak svoje dobe, je v času, ko je gradil ta kanal, postal ravnatelj ladjarstva in ladjarske šole v Ljubljani. Na liceju je poučeval vse do svojega odhoda v Rusijo januarja 1784.

Leta 1773 je Gruber začel na prostoru med jezuitskim kolegijem, ki je stal na današnjem Levstikovem trgu, in med starim jezuitskim seminarjem – ta je stal ob zdajšnjem južnem boku Gruberjeve hiše – graditi v isti gradbeni črti z obema poslojema šolo za hidravliko in mehaniko, za katero mu je Dunaj dal del sredstev pod pogojem, da jo v dveh letih dogradi. Leta 1774 so pogoreli jezuitski kolegij in šest hiš pred današnjo Gruberjevo palačo. Na pogorišču slednjih je Gruber želel postaviti ladjedelnico, a je zaradi pomanjkanja denarja ni mogel. Poznejšilastniki pogorišča so na njem uredili vrt. Iz Gruberjevega poročila deželni vladi iz aprila 1783 in iz pregleda prostorov v poslojju je mogoče ugotoviti, za kaj so prostore uporabljali.

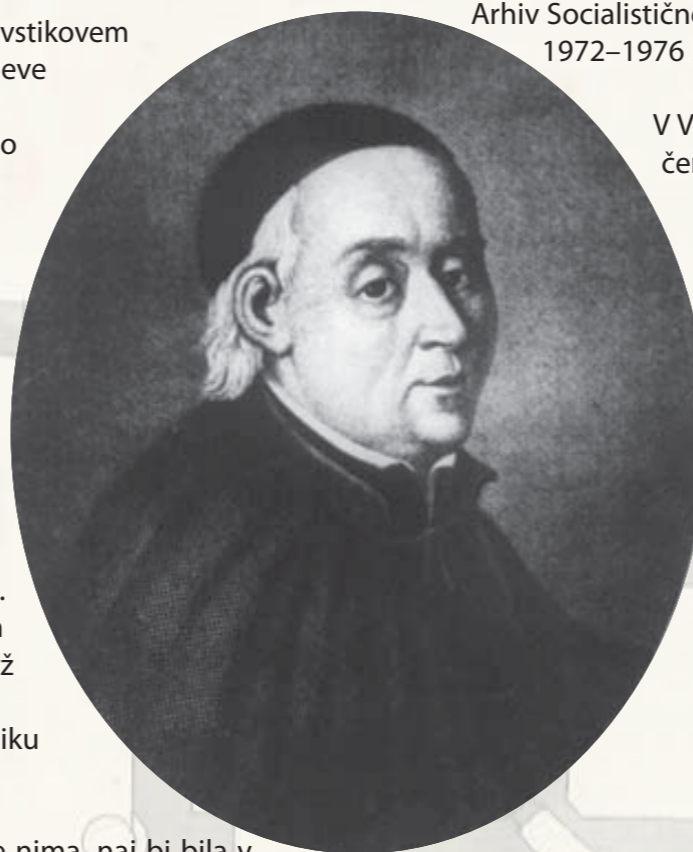
V pritličju naj bi bile delavnice ključavničarjev in mizarjev, skladišča za spravlanje velike navigacijske opreme in orodja ter stanovanje za služinčad.

V prvem nadstropju stopimo z ovalnega stopnišča v nekakšno predsobo, iz katere vodijo vrata v tri prostore, v katerih je stanoval Gruber, in kapelo, skozi vrata v osi hiše pa pridemo v velik dvoranski prostor, v katerem je bila učilnica za mehaniko in hidravliko. V njej so hranili tudi učila za ti dve stroki. Izhod na levi je vodil v knjižnico za mehansko in poljedelsko stroko (danes knjižnica Arhiva RS), izhod na desni pa v sobo, v kateri so najbrž hranili zbirko ladijskih modelov, za katero je Gruber v omenjenem poročilu zapisal, da je »v naših deželah gotovo edina«. Iz omenjene predsobe ob stopnišču se je prišlo po hodniku ob stopnišču v dvosobno stanovanje profesorja poljedelstva.

V drugem nadstropju, ki ima povsem enako razporeditev prostorov kot prvo, le kapele nima, naj bi bila v največjem prostoru učilnica tesarjev, zidarjev in risarjev, levo od nje fizikalna dvorana (danes sejna soba Arhiva), desno pa soba za rudninsko in druge prirodoslovne zbirke in naprej mala sobica za pomočnika na šoli. Iz predsobe ob ovalnem stopnišču je bilo na desni strani dvosobno stanovanje profesorja matematike in fizike, levo pa se je po hodniku prišlo v dvosobno stanovanje profesorja za risanje, zidarstvo in tesarstvo (danes uprava Arhiva). Gruber v omenjenem poročilu govori tudi o veliki terasi in astronomski opazovalnici. O njiju v hiši danes ni sledi. Na zvezdarno spominja le ulično ime »Zvezdarska ulica«. Juša Vavken v svojem prikazu stavbnega razvoja Gruberjeve hiše domneva, da je bila terasa nad rizalitom, to je osrednjim delom zgradbe, astronomska opazovalnica pa nekje na podstrehi. Cilindrična forma v stropih in stenah v jugovzhodnem vogalu hiše, kjer so ozki oskrbovalni hodniki, je sled okroglega oskrbovalnega stopnišča, po katerem se je verjetno prišlo na teraso in zvezdarno. Podatek o veliki terasi in sled nekdanjega oskrbovalnega stopnišča kažeta, da je bilo ostrešje nekoč drugačno, kot je danes.

V dobi francoskih Ilirskih provinc (1809–1813) so na južnem boku palače dodali prizidek, s katerim so porušili simetričnost hiše s tremi okenskimi osmi, ki so jih v dekorju popolnoma podredili prvotni hiši. Ta prizidek ima svoje triramno stopnišče in v vsaki etaži po tri prostore. Pri obnovi fasade leta 1976 se je na spodnjem delu ulične fasade prizidka pokazala zazidana okenska odprtina, ki je morda sled neke starejše zgradbe (morda starega seminarja) ali pa vsaj drugačne zasnove fasade prizidka.

Premier

Potem ko je Gruber odšel v Rusijo, kjer se je uveljavil kot predavatelj mehanike, matematike in fizike v jezuitskem kolegiju v Polocku, kot rektor jezuitskega kolegija v St. Petersburgu in celo kot general ruske jezuitske province, so palačo prodali na javni dražbi. Njeni novi lastniki so jo preuredili v stanovanje. Med lastniki kaže omeniti barona Nikodema Rasterna, amaterskega botanika, in deželnega poslanca Antona Viranta. Virant je h Gruberjevi palači ob današnjem Levstikovem trgu prizidal veliko hišo, ki jo je začel graditi leta 1842. Pri tem jo je zaradi oblikovnih in konstrukcijskih razlogov zvezal z Gruberjevo palačo tako, da je s tremi okenskimi osmi ponovil njeno severno fasado. S tem je zazidal ali pa predelal v vratne odprtine za prehod v novo hišo okna na vzhodni fasadi palače vse do njene osi. Simetrija hiše je bila tako tudi s te strani porušena.

V letih 1850–1860 so ob Rožni ulici sezidali še dolgo ozko zgradbo, ki so jo na severu zvezali z Virantovo hišo in tako zaprli trikotnik, ki ga sestavljajo Zvezdarska ulica, Levstikov trg in Rožna ulica. To stavbo je leta 1969 Arhiv Socialistične republike Slovenije porušil in na njenem mestu po načrtih arhitekta Janeza Trenza v letih 1972–1976 zgradil trietažno arhivsko skladišče, ki so mu leta 1980 dodali še četrto podstrešno etažo.

V Virantovi hiši je bila leta 1896 ustanovljena Jugoslovanska socialno demokratska stranka, o čemer govori spominska plošča na fasadi.

Leta 1887 je Virantovo hišo in Gruberjevo palačo kupila Kranjska hranilnica, druga najstarejša hranilnica v takratni Avstriji. Sled njene posesti so kovana vrata na ovalno stopnišče v pritličju Gruberjeve palače. Na njih je upodobljen čebelji panj, znak hranilnice. Vrata je skoval ljubljanski umetni ključavničar Henrik Spreitzer. Hranilnica v hišo vselila novo ustanovljeno obrtno šolo, ki pa se je leta 1899 delno preselila v bližnji stiški dvorec.

V drugem nadstropju Gruberjeve palače je v letih 1899–1909 hranilnica imela tkalnico svojega kranjskega zavoda za umetno tkanje, ki je s svojimi tapiserijami hitro dobila razna priznanja tudi v tujini. O obstoju te tkalnice priča oltarni prt v hišni kapeli.

Po prvi svetovni vojni je zgradbi kupila poštna direkcija, ki je ostala v njiju s svojimi uradi vse do leta 1965. Konec leta 1953 je prvi nadstropji dobil Arhiv Socialistične republike Slovenije, po izselitvi poštne urade pa so bili arhivu dodeljeni še vsi drugi prostori. V letih 1977–1979 je bila po načrtih arhitekta Janeza Trenza Virantova hiša adaptirana za potrebe arhivskih skladišč.

Gruberjevo palačo je prvič obnovila že Kranjska hranilnica ob njenem nakupu. Drugič so jo temeljito obnovili leta 1924 pod strokovnim vodstvom konservatorja Franceta Steleta, Herrleinovo sliko pa je restavriral slikar Matej Sternen. Zadnjo obnovo je pod strokovnim vodstvom Ljubljanskega regionalnega zavoda za varstvo naravnih in kulturnih spomenikov v letih 1979–1981 opravil Arhiv SR Slovenije. Leta 1976 je Arhiv restavriral baročno stopnišče, dela je vodil prof. Franc Kokalj (sodelovala sta konservatorja Ivan Pavlinec in Momo Vukovič), Herrleinovo sliko na svodu je restavriral akademski slikar Viktor Snoj. Od leta 1980 naprej je potekala restavracija štukatur; delo sta opravljali restavratorska delavnica Zavoda za spomeniško varstvo SRS in mojster Branimir Krulc. Leta 1982 je restavratorska delavnica rekonstruirala tudi stensko poslikavo v sobi za kapelo. V Gruberjevi palači si je arhiv uredil delovne prostore.

Povzeto po E. Umek, J. Kos in M. Komelj: Arhiv SR Slovenije in Gruberjeva palača, Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, Zbirka vodnikov, Maribor: Obzorja, 1982.